Harri Jalonen

Kirjastot – keskeinen osa demokratian episteemistä infrastruktuuria

Valeuutiset, harhaanjohtavat väittämät ja väärä tieto leviävät nopeammin kuin koskaan. Verkkoalustojen algoritmit kärjistävät ongelmaa suosimalla sisältöjä, jotka herättävät voimakkaita tunteita ja saavat paljon huomiota – riippumatta siitä, ovatko ne totta vai eivät. Ongelman mittaluokasta kertoo jotakin se, että Maailman talousjärjestö (WEF) on nimennyt väärän tiedon keskeisimmäksi lyhyen aikavälin uhkaksi. Kehityksen seurauksena kansalaiset joutuvat yhä useammin kysymään itseltään, mikä tieto on luotettavaa ja mikä ei.

Demokratian näkökulmasta kysymys on eksistentiaalisesta uhkasta, sillä ilman yhteistä tietopohjaa ei ole kestävää julkista keskustelua, eikä ilman luotettavaa tietoa voida tehdä perusteltuja päätöksiä. Usein viljeltyä sanontaa mukaillen: toimivassa demokratiassa kaikilla on oikeus omiin mielipiteisiinsä, mutta kenelläkään ei ole oikeutta omiin faktoihinsa.

Väärä tieto on valitettavan usein järjestelmällisesti tuotettua ja levitettyä informaatiovaikuttamista, joka heikentää yhteiskunnallista luottamusta ja horjuttaa päätöksenteon legitimiteettiä. Kun emme ole yhtä mieltä edes perustiedoista, mahdollisuus rakentavaan keskusteluun kuihtuu. Demokratia tarvitsee jaettua todellisuutta, joka puolestaan edellyttää pääsyä luotettavaan tietoon. Tutkijat (esim. Herzog 2024, Lynch 2025) puhuvat osuvasti demokratian episteemisestä infrastruktuurista, jolla he viittaavat niihin rakenteisiin, prosesseihin ja välineisiin, joiden kautta yhteiskunnassa tuotetaan, arvioidaan, jaetaan ja käytetään tietoa.

Kirjastolaitos on kautta historiansa ollut väline sivistykselle, tasa-arvolle ja itseilmaisulle. Sen ytimessä on periaate, että tieto kuuluu kaikille, ei vain niille, joilla on siihen varaa. Kirjastot tarjoavat pääsyn laajoihin kuratoituihin aineistoihin. Lisäksi kirjastoissa ohjataan tiedonhaussa, kannustetaan lähdekriittisyyteen ja järjestetään tapahtumia, jotka vahvistavat kansalaisten tiedollisia taitoja ja osallisuutta.

Edellä sanotun valossa ei ole sattumaa, että valtaapitävät ovat kautta historian kohdentaneet kiinnostustaan kirjoihin ja muuhun kirjalliseen materiaaliin. Roomalaisten arvellaan polttaneen Karthagoa tuhotessaan myös tukun arvokkaista foinikialaisia tekstejä, Kiinan keisarit pyrkivät säännöllisesti sensuroimaan epämieluisaa historiankirjoitusta ja natsit järjestivät 1930-luvun Saksassa julkisia kirjarovioita.

George Orwellin *Vuonna* 1984 -kirjaan suhtauduttiin Itä-Euroopassa vaarallisena teoksena, jonka vuoksi se oli vaikeasti saatavilla ja hallussapitäjilleen rangaistuksen tuottava teko. Kirjan strateginen arvo ymmärrettiin lännessä ja se kulki salakuljetettuna rautaesiripun läpi osana CIA:n vuosikymmenten mittaista kirjaohjelmaa, joka pyrki horjuttamaan sensuuria ja tukahduttavaa ideologista kontrollia (English 2025). Vaikka rautaesiripun romahtamiselle on luonnollisesti useita syitä, CIA:n ohjelman tehoa ei pidä aliarvioida. Entisen toisinajattelijan ja nykyisin Puolan suurimman päivälehden *Gazeta Wyborczan* päätoimittajan Adam Michnikin mukaan "Kirjat olivat tämän taistelun [kylmän sodan] voittajia. Meidän pitäisi pystyttää muistomerkki kirjoille."

Esimerkit osoittavat, miten tiedon saatavuuden rajoittaminen toimii vallankäytön välineenä. Erityisesti autoritääriset johtajat tietävät, että tiedon vapaa saatavuus on heille vaarallista, sillä se mahdollistaa vaihtoehtoisten näkökulmien syntymisen, hallinnon kritiikin ja demokraattisten vaatimusten esittämisen (Applebaum 2024).

Tiedon saatavuuteen liittyvät rajoitukset eivät ole historiaa eivätkä ne rajoitu yksinomaan autoritaarisiin yhteiskuntiin. Sananvapautta puolustava PEN America (2025) on dokumentoinut amerikkalaisissa kouluissa vuodesta 2021 lähtien lähes 16 000 tilannetta, jossa kirja on poistettu käytöstä tai sen saatavuutta on rajoitettu sisältönsä vuoksi. Suurin osa sensuuritoimista on toteutunut republikaanien hallitsemissa osavaltioissa. Oireellista on, että Orwellkaan ei ole säästynyt sensuurilta, sillä Floridassa on asetettu rajoituksia *1984:n* sarjakuvaversiolle.

Kirjastot ovat elimellinen osa demokratian episteemistä infrastruktuuria: ne poistavat taloudellisia esteitä, tasaavat digitaalisia kuiluja, tukevat kielellistä saavutettavuutta sekä tarjoavat fyysisiä ja henkisiä tiloja lukemiselle ja ajattelulle.

Tieteellisillä kirjastoilla on kokonaisuudessa keskeinen rooli. Ne edistävät tutkimuksen avoimuutta, julkaisujen jäljitettävyyttä ja kriittistä keskustelua tieteen sisällä. Mutta vaikka niiden toiminta kohdistuu usein akateemisiin yhteisöihin, niiden tarjonta – avoimet julkaisuarkistot, tietokannat, asiantuntijapalvelut – hyödyttää koko yhteiskuntaa. Tieteellinen kirjasto voidaan mieltää eräänlaiseksi sateenvarjolajiksi sivistyksen ekosysteemissä. Ne palvelevat toimijoita ja rakenteita, jotka liittyvät tiedon, oppimisen, lukutaidon, kulttuurin ja demokratian ylläpitoon. Kun muu informaatioympäristö on yhä enemmän kaupallinen, sirpaloitunut ja algoritmien ohjaama, kirjasto pysyy paikkana, jossa tiedon etsintä on käyttäjien itsensä määrittämää ja ammattilaisten tukemaa.

Lähteet

Applebaum, Anne (2024). *Autocracy Inc. The Dictators Who Want to Run the World.* New York: Doubleday.

English, Charlie (2025). *The CIA Book Club: The Secret Mission to Win the Cold War with Forbidden Literature.* New York: Penguin Random House.

Herzog, Lisa (2024). *Citizen Knowledge. Markets, Experts, and the Infrastructure of Democracy*. New York: Oxford University Press.

Lynch, Michael Patrick (2025). *On Truth in Politics: Why Democracy Demands It.* New Jersey: Princeton University Press.

PEN America (2025). *Book Bans. PEN America tracks book bans and fights censorship in public schools and libraries across the country*. Saatavilla: https://pen.org/book-bans/

WEF (2024). *Global Risks Report* 2024. Saatavilla: https://www.weforum.org/publications/global-risks-report-2024/

Harri Jalonen

Kirjoittaja toimii sosiaali- ja terveyshallintotieteen professorina Vaasan yliopistossa. Yhtenä hänen tutkimusteemoistaan on tiedon hyödyntäminen ja hyödyntämättä jättäminen julkisessa päätöksenteossa. Tällä hetkellä hän tarkastelee aihetta Strategisen tutkimuksen neuvoston rahoittamassa STRONG-hankkeessa, jossa hänen vetämässään työpaketissa hahmotetaan demokratian epistemistä infrastruktuuria.